

5

Organisationer och objektivitetens dramaturgi

– Om rationalitet och normativitet i teori och tillämpning

ROBERT RAGNEKLINT

Inledning

Den svenska samhällsutvecklingen har sedan mitten av 1990-talet präglats av en kraftig ekonomisk tillväxt, mätt i BNP. Parallellt med detta positiva scenario har emellertid en serie allvarliga problem visat sig, innebärande en ökad sjuklighet, ökad utslagning på arbetsmarknaden och ökade socioekonomiska skillnader. Vi kan samtidigt konstatera normativa förskjutningar i samhället som uttrycker det marknadsekonomiska perspektivets ökade inflytande. I speciell grad uttrycks detta i införandet av New Public Management, NPM, inom offentliga verksamheter (Christensen & Laegreid, 2003). NPM kan ses som en internationell reformrörelse för effektivisering av offentlig sektor och som sådan baserad på antaganden om individuella och globala ekonomiska drivkrafter. Samtidigt tycks traditionella strategier för organisatorisk förändring enligt många undersökningar i allt mindre grad leda till positiva resultat. Tvärtom visar studier på negativa effekter av många förändringsförsök. Jag återkommer till dessa nedan. Den slutsats som tycks vara rimlig är att det inte längre är tillräckligt att analysera organisationer och organisatoriska förändringsprocesser utifrån ett begränsat eller atomistiskt organisationsperspektiv eller ens ur ett nationellt perspektiv. Skeenden inom arbetsliv och organisationer måste i allt högre grad förstås med referens till breda sociala och globala perspektiv och värderingsförskjutningar, även inom vetenskapens fält. Denna artikel vill granska några centrala perspektiv i syfte att öka förståelsen för några viktiga villkor beträffande framgångsrik organisatorisk förändring i dagens samhälle. Den vill också skissera vägar för att nå fram till en

förbättrad förändringspolicy inom främst offentliga organisationer, där ett förändringsarbete på demokratiskt grund ses som väsentligt.

Några centrala problemområden

Den ökade sjukligheten och ohälsan beskrivs i en serie undersökningar, t.ex. i SCB:s forskningsssammanställning kring ohälsa och sjukfrånvaro i Sverige (SCB 2004) eller i SOU 2006:77, där speciellt barns och ungdomars försämrade hälsa granskas. Marmots (2006) undersökning kring den sociala statusens betydelse för hälsa och livslängd ger tillsammans med andra liknande demografiskt utförda undersökningar, t.ex. en folkhälsoundersökning utförd vid Nationalt Folkhelseinstitut i Norge (2006) intressanta belägg för vårt samhälles ökade klyftor och skillnader i livsvillkor. De aktualiserar samtidigt den etiska aspekten av ett samhälle med ökande sociala klyftor och allt större skillnader när det gäller att uppnå rimliga livsvillkor med hänsyn tagen till den övergripande sociala och kulturella kontext som individen befinner sig i. Författare som Bauman (1999), Hertz (2005) och Sennett (2000) beskriver utifrån liknande infallsvinklar på en strukturell nivå det globala kapitalets konsekvenser för demokratiska och humanistiska värden i arbetsliv och samhälle. Några exempel på dessa perspektiv kan vara:

Ett "tystare" samhälle: Med det svenska samhället som referens, beskriver statsvetare som Lundqvist (2001) den ökade "tystnaden" inom svensk förvaltning, innebärande allt större svårigheter till opposition och kritiskt ifrågasättande. Andra forskare som Möller (2000), Putnam (2006) m.fl. ger belägg för en delegitimering av det politiska systemet, alternativt en upplösning av det sociala kapitalet genom allt mindre deltagande i valhandlingar och politiskt arbete. Bakom det kan skönjas en minskad tillit till det demokratiska systemet, främst dess uttryck i den parlamentariska demokratin.

Problematiske organisatoriska förändringar inom offentlig sektor, i synnerhet inom sjukvården, beskrivs av ett stort antal forskare. Brorström & Hallin (2002), Siverbo & Falkman (2001) samt Ohlsson (2001) beskriver förändringsarbetet i Västra Götalandsregionen i kritiska termer medan Ragneklint (2002) samt Östergren & Sahlin-Andersson (1998) beskriver den problematiska situation som uppstår då politik, administration och vårdverksamhet misslyckas med att skapa en organisation som utmärks av synergi. En mängd andra forskare som Blomgren (2003), Ketz de Vries & Balazs, (1997), Shaw & Barrett-Power (1997), Wilkinson (1995), ställer sig på liknande sätt negativa till ett antal sidor av genomförda förändringar, i speciell grad med koppling till NPM-perspektivet. Förändringarnas konträra effekter, socialt och samhällsekonomiskt, är oftast svåra att beräkna fullt ut beroende på att ekonomistyrnings- och budgeteringssystem inte är anpassade för att beskriva denna typ av effekter. Negativa effekter drabbar därför andra, "mindre synliga" kontoslag eller ger sociala eller individuella effekter som inte alltid bokförs – i avsaknad av en socialt ansvarstagande budgeteringsprincip. Det tycks emellertid finnas en klar och väl belagd koppling mellan problematiskt genomförda organisatoriska förändringar och hälsoaspekter (Almers &

Aronsson 1991; Arbetslivsinstitutet 1999⁹; Cox, Griffiths & Rial-González 2000; Hertting & Theorell 2002 m fl).

Möjliga hypoteser kring orsakerna till en problematisk samhällsutveckling

Forskare som Alvesson (2006), Bauman (1995, 1998, 1999), Beck (2000), Bourdieu (2000), Castoriadis (1997), Fox (1991) och Jonas (1994) är exempel på författare som från olika discipliners utgångspunkter beskriver en samhällsutveckling som på olika sätt lett till inhumana konsekvenser, ökande socioekonomiska klyftor och en oroande miljöförstöring. Som en gemensam nämnare för en problematisk utveckling står i dessa författarskap ett alltför dominerande ekonomiskt perspektiv i blickpunkten. Det leder till en konsumtion utan ansvar, en konsumtion som bygger på att filosofins ”Den Andre”, medmänniskan, osynliggörs. I dess ställe stiger det egna Jaget, Subjektet, fram på ett i historien tidigare okänt sätt (Jonas 1994).

Ur ett socialkonstruktionistiskt perspektiv speglas förändringar i den dominerande diskursen genom användningen av de språkliga verktygen, *begreppen*. Språket och språkanvändningen kan därför ses som ännu en indikator på en ideologisk förskjutning som får konsekvenser för vår syn på organisatorisk förändring. En färsk undersökning av Nafstad et al. (2007) visar i en granskning av språkbruket i ledande norska dagstidningar under perioden 1984-2005 en intressant bild av språkbrukets förändringar. Forskarna som utgår från ett teoretiskt väl underbyggt antagande om kopplingen mellan språkbruk och ideologi¹⁰, anser dessa språkliga förskjutningar spegla en övergång från ett kollektivistiskt normativt positionerande till ett individualistiskt d:o, en konsekvens av de nyliberala och ekonomistiska perspektivens inträde i det norska samhället. Författarna visar att ord som...

Välfärdssamhälle, solidaritet och tillhörighet (”belongingness”) minskat sin förekomst i språket med 60% eller mer, medan ord som speglar det individualistiska konsumtions-samhället som...

Valfrihet ökat med 131%, *tillval* (”optional”) ökat med 95% och ordet *jag* med 44% under samma period.

⁹ Ett friskt arbetsliv. Ur serien Arbete och hälsa.

¹⁰ Med koppling till diskursanalytisk teori och företrädare som Fairclough, Potter & Wetherell m. fl. Se vidare Nafstad et al., s. 317ff.

Om kritiken mot (organisations-)vetenskapen i marknadssamhället

Det nu beskrivna är exempel på tendenser som på olika, disparata nivåer inte bara lett till ett ökat intresse för organisationsteoretiska frågor, utan som också resulterat i en allvarlig kritik mot organisationsvetenskapen och, i dess förlängning, samhällsvetenskapen. Kritiken är förvisso delar av den kritik som under lång tid riktats mot vetenskapen för dess bristande engagemang i samhällsfrågor, en kritik som enligt Naess (1982) i många fall skjuter över målet. Den är dock högst relevant, menar Naess, om den bygger på en kritik som utgår från en åtskillnad mellan filosofin, i överförd bemärkelse det normativa eller etiska, å ena sidan och vetenskapen, å andra sidan. Denna kritik och för organisationsvetenskapens del, intradisciplinära reflexion, framträdde redan i början av 90-talet i tidskriften *Journal of Applied Behavioral Science*, där en viktig diskussion kom att föras kring organisationsvetenskapens (dystra) framtid. Forskare som Argyris (1996), Gergen och Thatchenkery (1996) med flera menar där att organisationsvetenskapens framtid bygger på acceptandet eller förkastandet av en normativ och handlingsinriktad epistemologi. Författarna vill se organisationspsykologin som syftande mot bättre villkor för dem som på olika sätt marginaliserats av en dominerande diskurs och följer på så sätt en tidig humanistisk och existentiell tradition inom organisationspsykologisk forskning och OU (Schein 1994).

Detta är emellertid en förhoppning som uttrycks i en tid där managementprinciper i allt högre grad kommit att dominera. Dessa principer bygger förutom på den ekonomiska vetenskapens grund även på en modernistisk samhällsvetenskap som ger grunden till Human Relation Management-inspirerade teorier kring ledarskap, motivation, arbetstillfredsställelse, organisationskultur mm. Det är tveksamt om denna teoretiska plattform på annat än en retorisk nivå ger individen möjlighet till "empowerment" och antagen, individuell emancipation och mognad (Alvesson 2006; Tilly 2000; Willmott 1993). Parker (2005) för kritiken ännu ett steg vidare genom att anföra att det är i den psykologiska vetenskapens bristande kontextualisering och i avsaknaden av reflektion över den tunga empiri som höga sjuktal, minskad livstillfredsställelse och bristande förmåga till meningsskapande (SCB 2004) som den modernistiska psykologins och samhällsvetenskapens tillkortakommande ligger. Genom att vetenskap konstrueras utifrån en grund i värderingsfrihet och objektivitet, skapas förutsättningarna för det som Ingleby (1985), Rose (1985, 1999) m.fl. benämner "psy-komplexet". Det är beteckningen på en omfattande social och vetenskaplig struktur bestående av psykologi, psykiatri, socialvetenskap, myndigheter med det sociala fältet som arbetsområde, mediebranschen med rådgivningsspalter med flera aktörer. Genom den modernistiska vetenskap som på så sätt framträder, med krav på objektivitet och rationalitet, skapas för individen en meningsfull bild av samhället. Genom att framhäva sin roll som betraktare men samtidigt förbise sin roll som skapad aktör i ett givet samhälle, förvandlas samhällsvetenskapen som en del av "psy-komplexet" till ett kraftfullt ideologiskt eller retoriskt instrument (Parker 2005). Den transformeras till en vetenskap som förlorat sin analytiska kompetens tillsammans med sina redskap för förståelse av ett komplext socialt skeende (Rag-

neklint in press). Därmed öppnas vägen för alltför enkla åtgärder när det gäller djupgående sociala och organisatoriska problem:

-en tilltagande miljöförstöring anses kunna lösas med hjälp av nya tekniska innovationer som mera bränslesnåla motorer, renare bränsle etc istället för åtgärder som vilar på en analys av varför miljön smutsas ner eller varför det inte betraktas som relevant att kommande generationers livsmiljö kommer att påverkas negativt (Hornborg 2004; Jonas 1994).

-ökande socioekonomiska klyftor antas kunna åtgärdas med hjälp av avancerad ekonomisk forskning med vars hjälp en allt snabbare tillväxt skall kunna lösa det som egentligen utgör ideologiskt grundade fördelningsproblem (Gibson-Graham 1996; Gray 2002).

-arbetslöshet och höga sjukskrivningstal skall kunna bekämpas genom striktare regelverk och andra administrativa åtgärder, istället för att analysen riktas mot arbetslöshet och sjukskrivningar som fenomen i ett bestämt – och kontingent – ekonomiskt system (Hermansson & Johnson 2007).

-individuella medicinska åtgärder och tolkningar framhävs på bekostnad av djupare sociala och psykologiska analyser av ursprungligen djupgående sociala och kontextuella problem (Edelman 1977, 2001; Hallerstedt 2006; Tilly 2000). Det bidrar dessutom till att individen skuldbeläggs och som en följd av detta, ytterligare disciplineras (Edelman 2001).

I skuggan av den vetenskapliga pyramiden frodas managementteorier och ytlig HRM-teori. De beskrivs av författare som Røvik (1996), Czarniawska-Joerges (1997) m.fl. och vilar på konsultindustrins "recept" för framgång och ekonomisk lönsamhet som genom koppling till mindre seriös forskning fått en vetenskaplig prägel. Principerna bakom organisatorisk förändring vilar på ett klassiskt managementtänkande där axiomatiska ekonomiska antaganden som "kapital", "ägarerätt", "effektivitet", BNP med flera begrepp ses som självklara och okomplicerade. Förändringsarbete utifrån dessa principer ifrågasätter inte ledningens "rätt" att företa också omfattande åtgärder "utanför samhällets demokratiska spelregler", trots att förändringar av detta slag kan innebära drastiska inskränkningar i den enskildes hela livssituation. Förändringsarbete utifrån dessa principer utförs utifrån en exklusiv "top-downprincip", där förändring uteslutande ses som en managementuppgift, även inom offentliga verksamheter som sjukvård (Alvesson 1996; Czarniawska-Joerges 1997; Olsson 1988). Barrett m. fl. (1995) beskriver detta sålunda:

...if an executive desired to initiate a change in organizational design, he or she would define his or her task adequately articulating the characteristics of the redesign in appropriate words and conveying this to others in the organization. (p. 355).

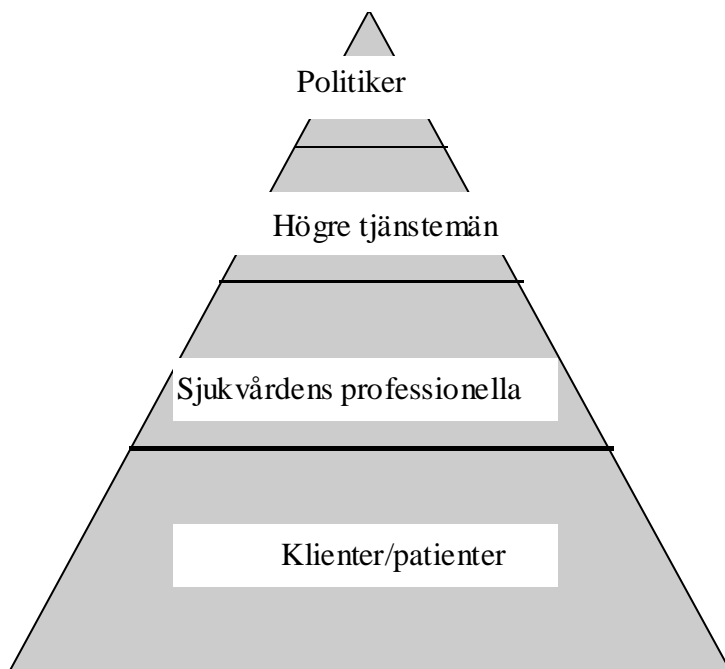
Organisatorisk förändring krävs för en organisations överlevnad och anpassning till en förändrad kontext. Då är långsam, planerad förändring att föredra framför drastiska förändringar, vilka leder till en mängd oönskade effekter. Omfattande

organisatorisk förändring får heller inte bli "en förändring för förändringens egen skull", en åtgärd som antas visa på ett potent ledarskap eller på initiativförmågan hos en ny politisk majoritet (Smith 1990; Östergren & Sahlin-Andersson 1998). Icke desto mindre har förändring och drastisk organisatorisk förändring i synnerhet ett starkt retoriskt innehåll och uttrycker ofta mera en symbolpolitik än en önskan om reella förändringar (Edelman 2001; Greve 2003).

Dagens förändringsarbete inom offentlig sektor, t.ex. inom sjukvården, framstår ur dessa perspektiv som starkt problematiskt. Bruket av ett okritiskt användande av managementteori, trots svag vetenskaplig förankring, "legitimerar" rätten för ledningen att vidta också omfattande organisatoriska åtgärder med konsekvenser för den enskildes hälsa och livssituation. Utifrån en sådan argumentation kan det därför påstås att den demokratiska grundprincip, som utan att definiera den närmre, ligger bakom valet av representanter till landsting och regionala styrelseorgan, "bryts" när beslut som syftar till effektiviseringar inom en sjukvårdsorganisation när den administrativa ledningsnivån (figur 1). På denna nivå är den basala genomförandepincipen grundad i managementteori och inte i demokratiska värdesystem. I det fortsatta rationaliseringsarbetet i den organisatoriska hierarkin blir det på så sätt egalt om ledningen är demokratiskt tillsatt eller ej. De demokratiska värderingar som i en optimal situation skulle ha tagit form i en utvecklad företagsdemokrati med värden som participation och demokratiskt förankrade ledningsmodeller med betydelse för meningsskapande, motivation och hälsa, diffunderar. Istället blir det så, som Gustafsson (1994) konstaterar, att på den vidare färdens ner genom den hierarkiskt uppbyggda sjukvårdens olika nivåer, uppstår också en klyfta mellan ledning och anställda. Bristen på dialog mellan ledning och anställda skapar en förtroendekris: "...genom att inte visa lyhördhet för personalens synpunkter och villkor, riskerar man att skapa en inre, politisk kris i vården" (s. 138).

Som organisatoriska förändringar inom den offentliga sektorn genomförs idag finns det anledning att ur hälsosynpunkt varna för användandet av mera omfattande OU (Arbetslivsinstitutet 1999), speciellt som även mycket omfattande organisatoriska förändringar inom offentliga verksamheter, t.ex. sjukhus och myndigheter av olika slag, sällan eller aldrig utvärderas. Frånvaron av utvärdering, även av omfattande organisatoriska förändringar, är ägnad att förvåna. Shaw & Barrett-Power (1997) visar på undersökningar kring neddragningar där man i snitt inte kan visa på att mer än 25% av de genomförda förändringarna gav effekt i *ekonomiska termer* – och då skall vi samtidigt notera att ekonomiska mått vid organisatoriska förändringsprocesser är mycket osäkra och oftast inte beskriver andra likvärdiga parametrar, det vill säga sociala eller longitudinella effekter (Ragneklint 2002). Negativa effekter i olika avseenden av förändringar påvisas däremot av ett antal andra forskare (Kets de Vries & Balazs 1997; Noer 1993; Sennett 2000).

För den genuint lärande organisationen är detta ett motsägelsefullt faktum men, menar Greve (2003), förändringar är sällan initierade av väl belagd vetenskaplig teori eller empiri, utan förändringar är i stället att betrakta som en politisk viljeyttring. Den befinner sig därför i ett normativt fält som mycket väl kan vara placerat långt från organisationsteoretiska eller humanistiska modeller;

Figur 1: Figuren vill åskådliggöra sjukvårdens olika domäner eller delkulturer. Beslut som fattas på en demokratisk nivå och som antas ha en demokratisk karaktär, "bryts" när den administrativa nivån omvandlar beslutet till traditionell managementteori. (Fritt efter Kouzes & Mico 1979; Olsson 1988).

utvärderingar är av den anledningen inte alltid önskvärda. Av det skälet är det heller inte alltid så att noggranna analyser av organisationens problem föregår åtgärder i form av ofta drastiska organisatoriska förändringar; åtgärden finns i en mening på plats redan före analysen av problemet. Även av denna anledning blir kvaliteten på en genomförd förändring tveksam och problematisk, eftersom den inte bygger på vetenskaplig logik utan på en retorik som redan på förhand vet svaren.

Det är de drastiska, ofta retoriskt motiverade förändringarna inom offentlig sektor som får effekter på väljarna, men som ofta samtidigt orsakar stora problem för anställda och verksamheter. Neddragningar i effektiviseringssyfte inom olika organisationer kan mycket väl komma att belasta andra samhällssektorer och budgetslag, t.ex. genom en ökad arbetslöshet, ökade sjukskrivningstal mm. För organisationsvetenskapen och de praktiserande konsulterna är inblandningen i dessa skeenden ofta mindre smickrande och leder till förstelning och konservatism på samma villkor som övriga delar av det "psy-komplex" som Rose (1999) med flera talar om; kort sagt, en vetenskap som tjänar det bestående och manipulativa (ibid.). Det gör den som vi sett genom att okritiskt delta i HRM-rörelsens retorik. Human Resource Management, HRM, kan ses som ett samlingsnamn för en serie löst förbundna områden inom den organisationsteoretiska kontexten. Genom närvaron av en "samlande princip", den dominerande diskursens tolk-

ning av ekonomiska skeenden och social stratifiering, får HRM här prägeln av en sammanhållen enhet, en på vetenskaplig grund baserad kunskap om organisationer, relationer och mänskliga drivkrafter (Townley 1993). Denna verksamhet är inte på något sätt neutral eller objektiv, utan pågår i en bestämd, social kontext i vilken mening konstrueras diskursivt (ibid.). Det är dessutom en aktivitet som bidrar till både social rankning och utslagning, det senare ett fält som skapar en brokig arbetsmarknad för medicinsk och psykologisk kunskap av vitt skilda slag – men individriktad och kontextlös.

Om den ekonomiska vetenskapens axiomatiska förutsättningar

Utifrån den förda argumentationen kan vi nu identifiera olika ”rationaliteter” i utvecklingen av offentliga organisationer, dels en som inledningsvis kan kallas för humanistisk, dels en som bygger på antagandet om förekomsten av en rationell, ekonomisk vetenskap, på vilken managementteorin vilar. Denna generella indelning är förvisso grov, men ett första steg mot ett analysinstrument i förståelsen av komplicerade organisatoriska förändringsprocesser inom offentlig sektor. En första invändning är att ett humanistiskt och ett ekonomiskt perspektiv inte nödvändigtvis står i konflikt; utan mer vilar på i vilken utsträckning ett ekonomiskt perspektiv förs fram och i vilken grad dessa perspektiv är i ”balans”. Som vi sett, finns belägg för att ett ekonomiskt perspektiv vuxit sig allt starkare sedan 1990-talet; därmed är en konflikt oundviklig. En ytterligare fördjupning av problemet ligger i försvagningen av filosofiska och normativa perspektiv; filosofin som vetenskap är på reträtt medan samhällsvetenskapen och i synnerhet den ekonomiska vetenskapen alltmer pretenderar på att räknas till de objektiva vetenskaperna med en i första hand naturvetenskapligt präglad epistemologi och metodologi som antas ge den dess legitimitet. Ännu ett steg kan tas då vi ställer en traditionell, modernistisk vetenskap mot en socialt konstruktionistisk, nota bene att vi med den senare avser en kritisk och ursprungligen ”frankfurtinspireerad”¹¹ epistemologi, där makt och inflytande blir centrala frågor i en diskursiv analys av språkets artefakter.

En sådan artefakt med relevans för ekonomisk teori och organisatorisk förändring utgör effektivitetsbegreppet, där *effektivitet* antas vara ett tämligen kompakt och entydigt begrepp (Ramirez 1995a). Begreppet kan emellertid ges ett antal tolkningar, beroende på kunskapsteoretisk nivå (Ragneklint 2002):

-Den första nivån ser begreppet som definierbart. Försök görs att kvantifiera begreppet i avancerade matematiska formler (Hjalmarsson m.fl. 1991¹²)

-Den andra nivån ser begreppets diffusa karaktär. Effektivitet betraktas nu som ett multifaktoriellt begrepp. Ingående i begreppet ”organisatorisk effek-

¹¹ Med föreläsare som Adorno, Horkheimer m.fl.

¹² Ingående i serien Expertrapporter till Produktivitetsdelegationen.

tivitet” finns därför variabler som rekryteringspolicy, ledarskap, motivationella faktorer, ergonomisk utformning, informationssystem mm.

-Den tredje nivån innebär ett epistemologiskt ”språng”¹³ såtillvida som att språkets kontingenta och diskursiva karaktär uppmärksammas. Begreppet effektivitet är en social konstruktion, ett uttryck för en dominerande diskurs i en bestämd tid; i marknadsekonomin tid.

-En fjärde nivå utgör en förlängning av den diskursiva nivån, språket som en social konstruktion, kompletterat med ett handlingsteoretiskt perspektiv (Ramirez 1995b), där effektivitet uppstår i själva det momentana handlandet, t.ex. i undersköterskans ”tysta” eller, utifrån Foucaults teoribildning, tystade kunskap, uttryckt i omvårdnadseffektivitet (Foucault 1982; Rolf 1991).

Den ekonomiska teorin utgår från en serie antaganden, inte olika de sakrament och religiösa antaganden som präglade medeltidens religiositet i Europa. Samma antagna självklarhet vidlåder antaganden om *löneskillnadens betydelse som motivationellt instrument* i arbetslivet. Alltför små skillnader riskerar att rubba marknadsekonomin ömtåliga balans (Block 1990). I en artikel i Dagens Industris nätupplaga (2006-02-08)¹⁴ tar både näringslivet (Stefan Fölster), fackliga företrädare (Lars-Bonny Ramstedt, SIF) samt vetenskapens företrädare (Per Lundborg, professor vid Institutet för social forskning, Stockholms universitet), ställning för vikten av lönedifferentiering som ett instrument för att ytterligare höja produktiviteten inom företagen.¹⁵

Andra ekonomiskt grundade axiom vilar på betydelsen av fri konkurrens och prissättning, idén om en ständig tillväxt och expansion, marknadsmodellens överlägsenhet i förhållande till offentligt driven verksamhet eller ekonomisk budgetering som huvudsaklig metod för att driva och utvärdera offentlig verksamhet. Novotny et al (2001) nämner specifikt vetenskapens utveckling mot ekonomiska värderingsprinciper (s.k. ”accountability society”) medan författare som Power (1999) talar om framväxten av en genomgripande princip för samhällelig värdering och kontroll (”The Audit Society”).

Ytterligare nyckelbegrepp inom ekonomisk teori utgör *kapitalbegreppet*, antagandet om *marknaden som en självreglerande mekanism* under förutsättning av att den förblir ostörd av statliga ingripanden, *BNP-måttet* som en indikator på välfärd och tillväxt. Låt oss betrakta dem närmre:

-*Kapitalbegreppet* kan ses som en viktig, axiomatisk utgångspunkt i den ekonomiska vetenskapen. Begreppet kapital är emellertid svårt att konceptualisera och utesluter viktiga men mera svårångade aspekter som ”...intangible capital – a category that includes expenditure on education and training and

¹³ Från ett traditionellt, modernistiskt perspektiv till ett postmodernt.

¹⁴ Dagens Industris nätupplaga, <http://di.se/Nyheter> (2006-02-08).

¹⁵ Se även sid 69ff i Fölster S m.fl. (2007) *Fem vägval för Sverige – Näringslivets långtidsutredning*. Stockholm: Svenskt Näringsliv.

research and development” (Block 1990:129). Ur ett organisatoriskt perspektiv är ett monetärt kapitalbegrepp otillräckligt och riskerar att skapa mått som ligger långt ifrån en ”objektiv” verklighet (ibid).

-Marknaden är en förledande metafor som för tanken till småskalighet och möten mellan individer medan den i verkligheten är ett uttryck för en irrationalitet med fenomen som ”overshooting-effekter”, det vill säga sakligt och objektivt omotiverade marknadsrörelser (Liedman 2001; Block 1990; Carrier 1997; SOU 1999:131).

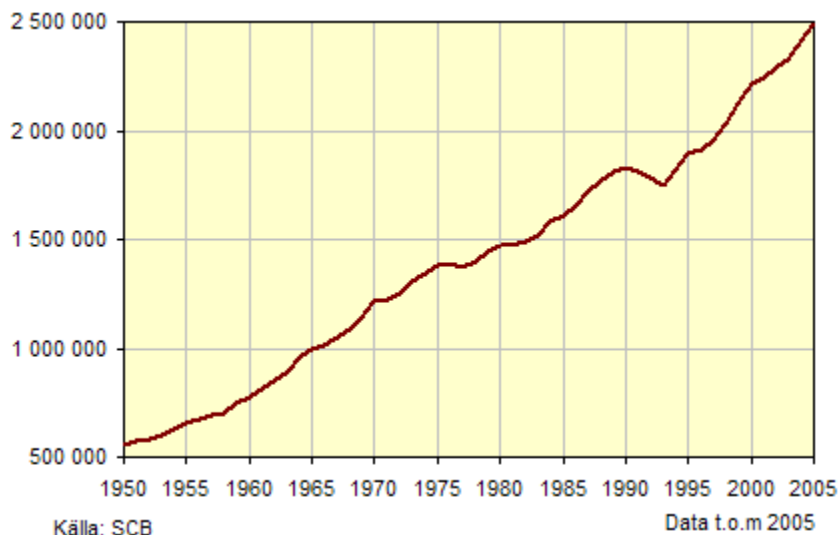
-BNP är ett mått som antas uttrycka en nations samlade ekonomiska eller materiella ”välfärd” och har på så sätt kopplingar till organisatoriska åtgärder inom offentlig sektor. BNP som ett mått på nationell *konsumtion* tar emellertid inte hänsyn till miljöaspekter, risker, longitudinella eller normativa perspektiv och blir på så sätt ett i betydande grad grovt och motsägelsefullt mått (Block 1990; Wilkinson 1999). En ökande våldskriminalitet kan ge en stegring i BNP genom att försäljningen av larm och säkerhetstjänster ökar (Wilkinson 1999). Utifrån samma utgångspunkter kan noteras att exporten av svensk krigsmateriel ökar - under 2005 med 18,3%, vilket också detta ger en ökning i BNP¹⁶. Slutligen ger inte heller BNP-måttet en bild av hushållsarbete med mera, utan är nära knutet till en traditionell könsuppdelning av arbetsmarknaden (Nyberg 1997).

Den marknadsekonomiska modellen kan angripas ur många teoretiska och normativa aspekter, men ger samtidigt modernitetens möjlighet till meningsskapande av aktiviteter som annars skulle te sig märkliga och patologiska. Tar vi oss ut i periferin av den modernistiska modellen, visar sig anomalier och motsägelser (Deleuze & Guattari 1996). Aktiemäklarens beteende framstår som rationellt – men bara under de normativa premisser som skapas av marknadssamhället och dess fundament i en utilitaristisk och självcentrerad individ (Alveson 2006; Gibson-Graham 1996). Medan en modernistiskt grundad vetenskap tar sin tilltro till vetenskapliga begrepp som rationalitet och objektivitet, vilar den socialt konstruktionistiska på ett ifrågasättande av det rationella och objektiva annat än i förhållande till en på förhand definierad, kontingent ram; i vårt fall det marknadsekonomiska samhället.

Den ekonomiska vetenskapen med dess tillämpningar i organisatorisk förändring och marknadsretorik skapar emellertid en upplevd rationalitet eller ”mening” som ger en stark grund för omvandlingen av den offentliga sektorn. Under 1990-talets inledande år upplevde Sverige en turbulent och dramatisk ekonomisk period med valutaspekulation från utländska investerare, stark ränteoro (SOU 1999:131) och en tillfälligt sjunkande BNP (figur 2), vilket skapade ett viktigt narrativ i samhällsdebatten: förekomsten av en samhällsekonomisk kris, ett till synes ovedersägligt konstaterande som sedan dess använts som ett retoriskt instrument i omvandlingen av offentlig sektor. I realiteten var recessionen i ekonomin mycket kortvarig och den svenska ekonomin har därefter varit i mycket

¹⁶ Ekonomitidskriften Privata Affärer: www.privataaffarer.se/ (2006-02-22)

stark tillväxt. Vid denna tid blev NPM¹⁷-ideologin upp på arenan. New Public Management har under de två senaste decennierna uppträtt som en reformrörelse i västvärlden och bygger på marknadsideologiska antaganden om drivkrafterna i den globala ekonomin. Den vilar dessutom på teorier om den enskildes ekonomiska drivkrafter. Som fenomen betraktat inriktar sig denna rörelse mot en höjd kostnadseffektivitet i den offentliga sektorn. Genom medverkan av internationella organisationer som OECD har den fått ett mycket kraftigt genomslag av när-

Figur 2: Bruttonationalprodukten 1950-2005. Miljoner kr i 2000 års priser.

mast ”mytkaraktär” när det gäller omdaning av enskilda nationers offentliga verksamheter (Meyer & Rowan 1977). I förbindelse med andra organisatoriska ”recept” (Abrahamsson 2004; Røvik 1996), uttryckt i ”köp och sälj” eller ”beställars-utföraremodeller”, har den berett vägen för den ”Supermarket State” som omvandlar det klassiska medborgarbegreppet till sin pendang i det senmoderna: den fria konsumenten som genom sina konsumistiska val uttrycker en ny, demokratisk och individualistisk rationalitet som förvandlar den traditionella politiska valsituationen till en anakronism (Christensen & Laegreid 2003; Gustafsson 1994).

Om framtidsperspektiven

Hittills har olika rationaliteter i konflikt skisserats. Ett humanistiskt eller existentiellt perspektiv, förankrat i demokratiteori (Andersson 1997) eller i tidig arbets- och organisationspsykologisk teori med rötter i human relationskolan (Schein 1994) står i konflikt med en dominerande, marknadsideologisk modell

¹⁷ New Public Management.

och dess betoning av expansion och tillväxt. Retoriken som stödjer den dominerande diskursen är massiv och ställer en kritisk betraktare i en tveksam dager. Gibson-Graham (1996) anför att marknadens diskurs är så dominerande, inte olik medeltidens starka religiösa världsuppfattning, att kritik ter sig närmast märklig och udda. Vem skulle ifrågasätta Guds existens under Medeltiden, frågar sig Gibson-Graham (1996)? Den ekonomiska vetenskapen – och därmed en ohejdad tillväxtfilosofi – vilar på en tillskapad vetenskaplig grund som få förmår ifrågasätta. Allt detta skapar en objektivitetens dramaturgi, som om allt detta vore ovedersägligt och fåfängt att invända mot (Edelman 1977; Ragneklint in press).

Det är i detta moderna narrativ som bilden av det rationella samhället stiger fram (Czarniawska 1998), med hjälp av övriga, klassiska, retoriska grepp i form av till exempel "etikettering" (där ord som decentralisering, effektivisering, rationalisering används) eller i form av politiska plattityder som "behovet av ekonomisk rationalitet", "vi måste alla vara solidariska i en tid av samhällsekonomisk kris" eller "detta är en politisk nödvändighet" (Czarniawska 1998; Ragneklint in press). Till denna retorik hör också skuldbeläggandet av de redan utsatta grupper som drabbats av sjukdom och ohälsa, försämrade socioekonomiska villkor eller av arbetslöshet. Hermansson & Johnson (2007) talar om "överutnyttjandediskursen" (antagandet om den massiva förekomsten av fusk) när det gäller hanterandet av den höga sjukskrivningsnivån medan författare som Edelman (1977), Stone (2002) m.fl. beskriver den retorik som säger att de drabbade, t.ex. sjuka och arbetslösa, har sig själva att skylla. Här har dessutom den klassiska psykiatrin spelat en viktig roll genom en allt mera omfattande diagnosticeringskultur som lyfter fram ett ensidigt individualperspektiv (Hallerstedt 2006).

Utifrån den bild som nu målas upp ter sig möjligheterna till konstruktiva förändringar små, beroende på vad vi vill se som "konstruktiva förändringar". I denna artikel framhävs behovet av en kritisk och handlingsinriktad epistemologi som förmår att relativisera och betrakta en dominerande diskurs och dess kunskapsanspråk. Två huvudsakliga vägar löper fram till denna ideala position:

-Den första vilar på en granskning av den traditionella organisationsvetenskapens och psykologins "extradiskursiva" karaktär, där den i sina krav på vetenskaplig legitimitet och objektivitet placerat sig utanför den kontext som den själv är en del utav. För psykologins del är det väsentligt att den blir varse på vilket sätt den "...ingår i den sociala kontrollapparaten och medverkar till att legitimera, reproducera och vidareförmedla en specifik, kulturell logik" (Jørgensen 2004:20). Den framväxande postmoderna rörelsen inom samhällsvetenskapens domän har lett till ett ökande intresse för språkliga och symboliska uttryckssätt, men dras samtidigt – utifrån behovet av en handlingsinriktad epistemologi – med sin barlast i form av svårgenomträngliga abstraktioner och vetenskapliga produktionskanaler som gör den till en exklusiv och föga tillgänglig kunskap. Den dras dessutom med sin ursprungligen modernistiskt präglade rädsla för ett normativt ställningstagande, vilket leder till den objektiva vetenskapens passiva position. Den på kritisk teori grundade diskurspsykologin, som en del av ett postmodernt perspektiv (Winther-Jørgensen & Phillips 2000), framstår däremot som ett mera kon-

struktivt och handlingsinriktat alternativ genom återkopplingen till det kritiska perspektiv som lyfter fram makt- och dominansaspekter som väsentliga i en förståelse av ett komplext samhälle, detta utan att återknyta till det utopiska i en historiematerialistisk teori. Den postmoderna infallsvinkeln i denna form skiljer sig avsevärt från en mera traditionell syn på vetenskap genom sin reflekterande syn på kunskap över huvud taget. Det vi betraktar som ”kunskap” ses som en produkt av ett större kunskapsproducerande system med syfte att dölja det utsägbara i existensen och att tjäna befintliga maktstrukturer. Därigenom blir all kunskap historiskt och kulturellt kontingent¹⁸. Det leder till att det gagnlösa sökandet efter den essentiella kunskapen, efter visshet, försvinner. Det vetenskapliga kunskapsidealet ersätts av en ”Hoppets epistemologi” (Rorty 2003).

-*Den andra vägen* visar sig då den traditionella, modernistiska vetenskapen som riktningssgivare för ett mänskligt förnuft försvunnit och ersatts av en relativiserande och kontingent, postmodern epistemologi. I det uppstår behovet av en normativ riktningssgivare, det normativa inte betraktat som en essentialitet eller sanning, utan som ett tillfälligt och pragmatiskt uttryck för den minsta gemensamma etik som Rorty (1997) föreslår: en solidaritetens etik på vilken ett humanistiskt samhälle kan byggas. Det skapar samtidigt förutsättningar för filosofins återkomst i ”Den Andre”, i den medmänniska som osynliggjorts i det marknadsekonomiska samhällets betoning av Egots självskapande i konsumtion och självcentrering. Det är samtidigt den normativa grund en handlingsinriktad samhälls- och organisationsvetenskap i teori och tillämpning måste förhålla sig till.

Bland flera socialkonstruktionistiskt förankrade forskare förs fram en möjlighet av en pragmatisk syn på människan som varandes god, moralisk och social, men det är då viktigt att betona att en sådan syn inte uttrycker ett essentiellt antagande om människans ”natur”. I den sociala konstruktionismen utgör människan en konstruktion, historiskt och socialt kontingent; i varje ögonblick ett uttryck för diskursens inflytande (Burr 1995; Parker 2005; Neumann 2001). Som vi sett, kan vi urskilja två eller flera positioner; dels en radikal socialkonstruktionism som i avsaknad av en handlingsinriktad epistemologi avsvär sig möjligheten till social handling; dels en diskurspsykologisk, handlingsbaserad, som utgår från behovet av en normativ vetenskap baserad på utsagan att människan är god. Ett påstående som detta kan med andra ord ha ett *pragmatiskt värde* i ett humanistiskt grundat samhälle, ett ställningstagande som skapar en grund för sociala relationer och för en vetenskap med humanism som ledstjärna (Rorty 1997).

Samhälls- och organisationsvetenskapens roll blir därför att föra fram en vetenskapligt disciplinbunden etik (Nafstad 2005), en normativitet inom vetenskapen som blir till en emancipatorisk kraft för mänskligheten och inte till en kraft som bekräftar det beståendes terror. Vetenskapen och vardagskunskunden tillsammans handlar till syvende og sist om hur vi skall leva, hur vi skall förvalta den jord som vi för en kort tid är satta att förvalta och efter ett kort människoliv skall föra

¹⁸ Här i betydelsen ”tillfällig”.

vidare till kommande generationer (Jonas 1994). Det ställer kravet på den enskilde vetenskaparen att utveckla en disciplinbunden etik som en motvikt till en vetenskap som i avsaknad av filosofin blir till en teknikalitet (Naess 1982).

Referenser

- Abrahamsson L (2004). Moderna organisationer ur ett arbetsmiljöperspektiv. I: Johansson B, Frick K & Johansson J red. *Framtidens arbetsmiljö- och tillsynsarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Almers S & Aronsson G (1991). *Förändringsstress och inflytande*. Undersökningsrapport 20. Solna: Arbetsmiljöinstitutet.
- Alvesson M (1996). *Communication, Power, and Organization*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Alvesson M (2006). *Tomhetens triumf. Om grandiositet, illusionsnummer och nollsummespel*. Stockholm: Atlas.
- Andersson R (1997). *Medborgarna, politikerna och sjukvården. En studie av attityder och demokrati*. Lund University: Dept. of Pol. Science.
- Argyris C (1996). Actionable knowledge: Intent versus actuality. *Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 32, No. 4, s. 441-444.
- Arbetslivsinstitutet (1999). *Ett friskt arbetsliv*. I: Arbete och hälsa, 1999:22.
- Barrett F J, Thomas G F & Hocewarm S P (1995). The central role of discourse in large-scale change: A social construction perspective. *Journal of Applied Behavioral Science*, 31:3, s. 352-373.
- Bauman Z (1995). *Skärvor och fragment. Essäer i postmodern moral*. Göteborg: Daidalos.
- Bauman Z (1998). *Globalization. The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
- Bauman Z (1999). *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen*. Göteborg: Daidalos.
- Beck U (2000). *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos.
- Block F (1990). *Postindustrial Possibilities. A Critique of Economic Discourse*. Los Angeles, Calif.: University of California Press.
- Blomgren M (2003). Ordering a Profession: Swedish nurses encounter new public management reforms. *Financial Accountability & Management*, 19 (1), s. 45-71.
- Bourdieu P (2000). *Moteld. Texter mot nyliberalismens utbredning*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag.
- Brorström B & Hallin B (2002). *På rätt väg? Ny organisation vid Sahlgrenska Universitetssjukhuset*. Utvärderingsprogrammet: Västra Götalandsregionen. Rapport 11. Göteborgs universitet.
- Burr V (1995). *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Carrier J G (red) (1997). *Meanings of the Market. The Free Market in the Western Culture*. Oxford: Berg.
- Castoriadis C (1997). *World in Fragments*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Christensen T & Laegreid P (2003). *New Public Management*. Aldershot: Ashgate Publ.
- Cox T, Griffiths A & Rial-González E (2000). *Research on Work-related Stress*. Luxembourg: European Agency for Safety and Health at Work.

- Czarniawska B (1998). *A Narrative Approach to Organization Studies*. Thousand Oaks, Calif.: SAGE.
- Czarniawska-Joerges B (1997). *Narrating the Organization. Dramas of Institutional Identity*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Deleuze G & Guattari F (1996). Capitalism: A Very Special Delirium. In: S Lothringer ed. *Chaosophy*. Automedia/Semiotexte.
- Edelman M (1977). *Political language: Words that succeed and policies that fail*. New York: Academic Press.
- Edelman M (2001). *The Politics of Misinformation*. Cambridge: University Press.
- Foucault M (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, No. 8, s. 777-795.
- Fox D R (1991) Social Science's Limited Role in Resolving Psycholegal Problems. *Journal of Offender Rehabilitation*, 17, s. 159-166.
- Gergen K & Thatchenkery T J (1996). Organization science as social construction: Postmodern potentials. *Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 32:4, s. 356-377.
- Gibson-Graham J K (1996). *The End of Capitalism (as we knew it)*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Gray J (2002). *False Dawn. The Delusions of Global Capitalism*. London: Granta Books.
- Greve C (2003). Public Sector Reform in Denmark: Organizational Transformation and Evaluation. *Public Organization Review*, 3, pp 269-280.
- Gustafsson RÅ (1994). *Köp och sälj. Vårdens nya ekonomistyrningssystem i ett arbetsmiljöperspektiv*. Stockholm: Arbetsmiljöfonden.
- Hallerstedt G red. (2006). *Diagnosens makt*. Göteborg: Daidalos.
- Hermansson A & Johnson B (2007). Överutnyttjandediskursen. I: *Den svenska sjukfrånvaron – problemdefiniering och policyförändring*. Serie Arbetsliv i omvandling, 2007:9. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Hertting A & Theorell T (2002). Physiological Changes Associated with Downsizing of Personnel and Reorganisation in the Health Care Sector. *Psychother Psychosom*, 71, s. 117-122.
- Hertz N (2005). *Det tysta övertagandet. Den globala kapitalismen och demokratiens död*. Stockholm: PAN.
- Hjalmarsson L, Zheng J H & Köstner E (1991). Produktivitetsutveckling och effektivitet inom svensk sakkörsäkringsrörelse. I: *Produktivitet i vissa tjänstesektorer. Expertrapport 2 till produktivitetsdelegationen*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Hornborg A (2004). Teknik, ekologi och ojämnt utbyte – ett rättviseperspektiv på ”utveckling”. I: Wickenberg P, Nilsson A & Steneroth Sillén M red. *Miljö och hållbar utveckling*. Lund: Studentlitteratur.
- Ingleby D (1985). Professionals as Socializers: The ”Psy Complex”. *Research in Law, Deviance and Social Control*, Vol. 7, s. 79-109.
- Jonas H (1994). *Answarets etik. Utkast till en etik för den teknologiska civilisationen*. Göteborg: Daidalos.
- Jørgensen R C (2004). *Psykologin i senmoderniteten*. Stockholm: Liber.
- Kets de Vries M F R, & Balazs K (1997). The Downside of Downsizing. *Human Relations*, Vol. 50, No. 1.

- Kouzes J M & Mico P R (1979). Domain Theory: An Introduction to Organizational Behavior in Human Service Organizations. *Journal of Southern African Affairs*, Vol. 4, s. 449-469.
- Liedman S-E (2001). *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper*. Stockholm: Bonnier Essä.
- Lundqvist L (2001). Tystnadens förvaltning. I: *Utan fast punkt. Om förvaltning, kunskap, språk och etik i socialt arbete*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Meyer J W & Rowan B (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *The American Journal of Sociology*, Vol. 83, No. 2, pp. 340-363.
- Möller T (2000). *Politikens meningslöshet. Om misstro, cynism och utanförskap*. Stockholm: Liber.
- Naess A (1982). *Anklagelser mot vetenskapen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Nafstad H E (2005). Assumptions and values in the production of knowledge: towards an area ethics of psychology and the social sciences. In: Robinson S & Katulushi C eds. *Values in Higher Education*. Vale of Glamorgan: Areus.
- Nafstad H E, Blakar R M, Carlquist E, Phelps J M & Rand-Hendriksen K (2007). Ideology and Power: The Influence of Current Neo-liberalism in Society. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 17, s. 313-327.
- Nationalt Folkhelseinstitutt i Norge (2006). (www.fhi.no/eway/ 2006-01-30).
- Neuman I (2001). *Mening, materialitet, makt*. Bergen: Fagboksförlaget.
- Noer D M (1993). *Healing the Wounds. Overcoming the trauma of layoffs and revitalizing downsized organizations*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Novotny H, Scott P & Gibbons M (2001). *Re-Thinking Science*. Cambridge: Blackwell.
- Nyberg A (1997). *Makt, kön och BNP*. I: SOU 1997:138. Familj, makt och jämställdhet (Kvinnomaktutredningen).
- Ohlsson Ö (2001). *Sammanlagda sjukhus? – argument och motargument inför SU-fusionen*. Utvärderingsprogrammet: Västra Götalandsregionen. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Olsson E (1988). *Förändring och konflikt*. Lund: Studentlitteratur.
- Parker I (2005). *Qualitative Psychology*. Maidenhead, Berkshire: Open University Press.
- Power M (1999). *The Audit Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Putnam R D (2006). *Den ensamme bowlaren*. Stockholm: SNS förlag.
- Ragneklint R (2002). "Man kan bli bättre om man vet vad bättre är!" *En studie kring effektivitetsbegreppet som en samhällslig grundbult*. Institutionen för psykologi, Lunds universitet.
- Ragneklint R (in press). *Rationalitet ifrågasatt. Vetenskap, etik och hållbarhet i marknadsdemokratin*. Lövestad: Akademi och Samhälle 2000 Förlag.
- Ramirez J L (1995a). *Om meningens nedkomst. En studie i antropologisk topologi*. Stockholm: Nordplan.
- Ramirez J L (1995b). *Skapande mening. En begreppsgenealogisk undersökning om rationalitet, vetenskap och planering*. Stockholm: Nordplan.
- Rolf B (1991). *Profession, tradition och tyst kunskap. En studie i Michael Polanyis teori om den professionella kunskapens tysta dimension*. Lund: Doxa.
- Rorty R (1997). *Kontingens, ironi och solidaritet*. Lund: Studentlitteratur.
- Rorty R (2003). *Hopp istället för kunskap. Tre föreläsningar om pragmatism*. Göteborg: Daidalos.

- Rose N (1985). *The Psychological Complex*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Rose N (1999). *Governing the Soul. The Shaping of the Private Self*. London: Free Association Books.
- Røvik K A (1996). Deinstitutionalization and the Logic of Fashion. I: Czarniawska B & Sevón G red. *Translating Organizational Change*. New York: Walter de Gruyter.
- Schein E H (1994). *Organizational Psychology*. Upper Saddle River, N. J.: Prentice-Hall.
- Shaw J B & Barrett-Power E (1997). A Conceptual Framework for Assessing Organization, Work Group, and Individual Effectiveness During and After Downsizing. *Human Relations*, Vol. 50, No. 2.
- Sennett R (2000). *När karaktären krackelerar*. Stockholm: Atlas.
- Siverbo S & Falkman P (2001). *Den ekonomiska styrmodellen i Västra Götaland – konstruktion, motiv och förväntade effekter*. Utvärderingsprogrammet: Västra Götalandsregionen. Göteborgs universitet.
- Smith K K (1990). The epistemological struggles of change agents changing themselves. *Journal of Applied Behavioral Science*. Vol. 26:3, s. 405-417.
- SOU (1999:131). *Marknaden som politisk aktör – politik och finansmarknad i 1990-talets Sverige*.
- SOU (2006:77). *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa*.
- Statistiska Centralbyrån, SCB (2004). *Sjukfrånvaro och ohälsa i Sverige – en be-lysning utifrån SCB:s statistik*. Rapport 2004:3.
- Stone D (2002). *Policy Paradox. The Art of Political Decision Making*. London: W. W. Norton & Company.
- Tilly C (2000). *Beständig ojämlikhet*. Lund: Arkiv förlag.
- Townley B (1993). Foucault, power/knowledge and its relevance for human resource management. *Academy of Management Review*, Vol. 18, No. 3, s. 518-545.
- Wilkinson M J (1995). Love is not a marketable commodity: new public management in the British National Health Service. *Journal of Advanced Nursing*, 21, s. 980-987.
- Wilkinson R (1999). *Unhealthy Societies. The Afflictions of Inequality*. London: Routledge.
- Willmott H (1993). Strength is ignorance; slavery is freedom: Managing culture in modern organizations. *Journal of Management Studies*, July.
- Winther-Jørgensen M & Phillips L (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Östergren K & Sahlin-Andersson K (1998). *Att hantera skilda världar. Läkares chefskap i mötet mellan profession, politik och administration*. Stockholm: Landstingsförbundet.